

ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Усаров. Ж. Э

Чирчиқ давлат педагогика университети

Умаров Э.Д.

Тошкент Ахборот Технологиялар Университети

Самарқанд филиали

Таянч сўзлар: мустақиллик, қобилият, хусусият, ўқитиш, фаолият, баҳолаш, дидактика, билим, малака, кўникма.

Ключевые слова: самостоятельность, способность, свойство, обучение, деятельность, оценка, дидактика, знания, умения, навыки.

Key words: independence, ability, property, learning, activity, assessment, didactics, knowledge, skills, skills.

Олий таълим муассасаси талабаларининг шахсий ривожланиши уларнинг ижтимоий-шахсий қизиқишларининг касбий йўналиш касб этиши, мустақил фикрлашлари, ижодкорликлари, фаолликлари, муносабатларининг чуқурлашиб, бойиб бориши, характер ва дунёқарашларининг турғунлашуви ҳамда ўз-ўзини тарбиялашга бўлган эҳтиёжларининг шаклланиши каби ҳолатлар билан тавсифланади. Бўлажак мутахассис учун олий таълим муассасасида таълим олиш жараёни – бу инсонда фаолиятни муваффақиятли амалга оширишда касбий жиҳатдан аҳамиятли саналган сифат, билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш ҳамда ўз-ўзини такомиллаштиришнинг энг мақбул давридир. Талаба ушбу жараёнда билимларни жамлаш, сақлаш, узатиш, уларнинг мантикий тузилмасини яратиш ва келажак касбий фаолиятини ташкил этишда ҳамда самарали фойдаланиш каби ҳолатларни ўзида мужассам эттиради. Педагогик-психологик фаолият билан боғлиқ қараш, кадрият ҳамда мотивациялар моҳиятан ўзгариб, такомиллашиб боради.

Узлуксиз таълим тизимида мустақил таълимни ташкил этиш муаммоларини П.Н.Андрианов, Ж.Толипова, Ш.Юнусова ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида ўрганиб чиқилган [17, 38, 48].

Талабалар мустақил фаолиятини ташкил этишнинг педагогик-психологик асослари борасида кўплаб педагогик тадқиқотлар амалга оширилганлигига қарамай, талабаларни мустақил фикрлаш қобилиятлари ва Давлат таълим стандартларига жавоб берадиган малакали мутахассис қилиб тарбиялашда мустақил таълим масаласи етарлича ўрганилмаган. Айниқса, бугунги кунда мустақил таълимни ташкил этиш долзарб педагогик муаммо бўлиб, у чуқур илмий-методик изланишларни тақозо этмоқда.

Шунингдек, мустақил фаолиятни ташкил этиш методлари, шакллари, воситалари ҳамда вазифалари етарли даражада тадқиқ этилмаган. Бундан ташқари, бу соҳада илмий асосланган усул, йўллар, ташкил этиш шакллари илмий асосланмаган, ишлаб чиқилган тадқиқотлар ҳам етарли эмас.

Назарий жиҳатдан мустақил фаолиятнинг технологик асослари бугунги кунга қадар ҳам тўла ривожланмаган. Мустақил билим олишда автономлик - ўқиш мақсадлари, тамойиллари, мазмуни, методи ва воситаларини аниқлаш ҳамда танлаш, уларни қийналмасдан ва ташқи таъсир ёрдамисиз амалга ошириш қобилиятидир.

Мустақиллик – шахснинг алоҳида хусусияти, лаёқати, фаоллиги диққатини жамлаш қобилияти, қўйилган мақсадга эришиш йўлида бор кучини сарф этиш каби сифатлар бирлигидир.

Мустақиллик ҳолати намоён бўлиб, бироқ автономлик хусусияти кўзга ташланмаса бу ҳол мустақил билим олишни эмас, балки муаммоли ўқитишнинг мавжудлигидан далолат беради. Демак, автономлик – мустақил билим олишдан фарқ қилувчи, моҳиятли белги ҳисобланади. У ўқув ва касбий фаолият мустақиллигини белгилайди. Бу сифатлар ўқув-педагогик топшириқларнинг турли вариантларини тушунишда ва мавжуд ҳолатни танқидий баҳолашда намоён бўлади. Мустақил билим олишнинг муваффақиятли ривожланиши кўп жиҳатдан ўз-ўзини бошқариш қобилиятининг ривожланиши билан боғлиқ. Мустақил билим олишда дидактика тамойиллари ҳамда назария ва педагогик технологиялар асосий ролни ўйнайди.

Мустақил билим олиш сабабларининг ривожланиши субъектни фаолинка ундайди ва шу билан бирга, унинг олдига - мустақил билим олиш қандай бўлиши керак деган саволни қўяди. Мустақил ўқиш педагогик технологияга нисбатан жиддий талабларни қўяди. Ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигидаги фаолиятнинг яқуни олдиндан аниқ бўлган ўқитиш жараёнидан фарқли равишда мустақил билим олишда субъект аниқ бўлмаган ва олдиндан

режалаштирилмаган натижани қайд этиши керак, яъни билим, малака ва кўникмаларнинг аниқ ҳажмини ўзлаштириши керак.

Мустақил билим олиш технологияси ва мустақил билим олиш сабаблари бир-бири билан боғлиқдир: аниқ натижага эриша олишига ишонмаслик талабани мустақил билим олишдан ҳар қандай бошқа сабаблардан кўра кўпроқ кўнглини совутади. Мустақил билим олиш технологиясини яратиш бир неча алоҳида муаммоларни ҳал этишни кўзда тутади. Улар орасида мунтазам билим олишнинг мақсадини кўйиш муаммоси алоҳида ажралиб туради. Агарда таълим олиш умумий ривожланишни таъминлашга хизмат қилса, мустақил билим олишнинг мақсади эса – касбий шаклланиш ёки касбий малакасини ривожлантириш, ўстириш ҳисобланади.

Агар қутилмаган вазиятда талабадан юқори даражадаги мустақилликни намоён этиб, топшириқларни бажариш талаб этилса, у ҳолда талаба топшириқларни бажара олмаслиги мумкин, натижада ўз кучига бўлган ишончни йўқотади. Бундай ҳолат содир бўлмаслиги учун дастлаб топшириқларни шу тахлитда бериш керакки, натижада субъект топшириқнинг бирор қисминигина мустақил бажарсин, сўнгра ўқитувчи билан биргаликда натижаларининг тўғрилигини таҳлил қилиб чиқиши керак.

Мустақил билим олиш технологиясига мувофиқ педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқларни ишлаб чиқиш қоидалари куйидагилардан иборат:

1. педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқлар ҳақиқий педагогик ва ишлаб чиқариш вазиятлари билан боғлиқ муаммоларга эга бўлиши керак;

2. муаммоли-вазиятли топшириқлар асосини ташкил этувчи муаммони ҳал этиш тушунчаларини юзага келтирувчи ақлий фаолиятни турли усуллар (анализ, синтез, таққослаш, солиштириш, умумлаштириш ва бошқалар) ёрдамида амалга оширишни кўзда тутади;

3. муаммоли-вазиятли топшириқлар тушунчалар мазмунида акс эттирилган ҳодисалар ва жараёнлар ўртасидаги муҳим боғлиқликни объектив равишда кўрсатиши керак;

4. муаммоли-вазиятли топшириқлар исботини аниқлаш ва талабалар онгида, ҳодисалар ва жараёнлар ўртасидаги боғлиқликни мустаҳкамлаш асосида тушунчаларни юзага келтириш имкониятларини кўзда тутиши лозим;

5. муаммоли-вазиятли топшириқларни бажаришнинг яхлит ифодаланган ёки ифодаси топшириқ шартларини ташкил этувчи бир неча оддий тушунчалардан субъект томонидан ҳали ўзлаштирилмаган янада мураккаброқ тушунчани келтириб чиқариш имконини беради;

6. муаммоли-вазиятли топшириқларни бажариш жараёнида оддий тушунчалар ёки субъектга маълум бўлмаган тушунчалар билан ёки бир-бири билан таққосланади;

7. тушунчаларни таққослашда субъект фикрлашнинг турли: анализ, синтез, солиштириш, таққослаш, техник объектлар орасидаги умумийлик, типиклик ва хусусийликни топиш амалларини бажаради;

8. муаммони ҳал этишда яққол бўлмасда, бироқ бошланғич тушунчалар ўртасидаги жуда муҳим боғлиқликлар очиб берилади;

9. янги тушунчалар шакллантирилади ва унинг таркибига ўзгартирилган оддий тушунчалар киради;

10. муаммоли-вазиятли топшириқларни бажаришда субъект қуйидаги амалларни бажаради: тушунчаларнинг шакли ва мазмунини ўзгартирмасдан қайта ишлаб чиқади; тушунчалар шаклини ўзгартириб, уларни қайта ишлаб чиқади; илгари ўзлаштирилган тушунчалардан расмий-мантқиқий фикрлаш усулларида фойдаланиб, уларни қайта ўзгартиради; назарий фикрлаш асосида янги тушунчалар шаклланади.

Муаммоли-вазиятли топшириқларни ҳал этиш жараёнида илгариги амалларни бажариш доимий назорат қилиб борилади. Уларни таҳлил қилиш натижасида субъект ўқув топшириқларини бажариш умумий усуллари ўзлаштиради. Топшириқлар муваффақиятли бажарилганда талабаларнинг мустақилликлари автоном хусусият касб этади, сўнгра тўла мустақилликка эришилади. Бошқалар эса талабаларга ўқув педагогик ва техник-технологик муаммоларни ҳал этиш жараёнида ҳисобга олинмаган ифода этилган шартлар кўринишидаги йўналишларни кўрсатиш зарур деб ҳисоблайдилар.

Одатда, педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқлар талабалар эътиборига дарҳол уни ҳал этиш мумкин бўлган масала кўринишида ҳавола этилади. Талабаларга масалаларни бундай кўринишда таклиф этиш, ўқув-педагогик ёки ишлаб чиқариш жараёни муаммоли вазиятларда шартларни излаш ёки ифода этиш жараёнида субъектлар томонидан ташкил этилувчи интеллектуал фаолиятни гўёки талабалар ўрнига ўқитувчи амалга оширгандек бўлади. Мустақил ўқишда шартлар олдиндан маълум қилинмайди.

Агарда ўқитувчи томонидан масалага айлантирилган ўқув топшириқларини бажариш жараёнида талаба ечим йўлини топа олмаса, у ҳолда у аниқ вазиятга дуч келиб, ушбу вазиятни педагогик ва ишлаб чиқариш жараёни муаммосининг ечимини излашга имкон берувчи ҳолатга айлантира олмайди. Масалани ечиш маълум дидактик вазифаларга қатъий амал қилишни тақозо этади. Масала шартлари аввалдан тузувчи томонидан белгилаб қуйилганда, талабадан вазиятни қайта ўзгартириш малакасини намоиш қи-

лиш талаб этилмайдди. Шу боис, талабалар билимларини бошқа вазиятга кўчириш ва уларни амалда қўллашда қийинчиликлар ҳис этадилар.

Мустақил билим олишда кўпроқ шартлари ифода этилмаган топшириқларни бажаришга тўғри келади. Масалани ечар экан, талаба шартларни ўзгартириш қонунлари билан танишади, аниқ бир муаммони таҳлил қилиш ҳамда ўқув-педагогик ёки техник-технологик масалани бажаришда мавжуд кўникма ва малакалардан фойдаланади.

Ўқув муаммолари ёрдамида педагогик-психологик ва техник технологик тушунчаларни шакллантириш талабаларга мустақил равишда муаммо белгиларини аниқлаш, муҳим маълумотларни иккинчи даражали маълумотлардан ажратиб олиш ва қўшимчаларни излаб топиш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Андрианов П.Н. Развитие технического творчества в трудовом обучения учащихся общеобразовательной школы: Дисс. ... канд. пед. наук. – М.: 1985. – 234с.
2. Толипова Ж. Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш // Халқ таълими. – Тошкент, 2002. – № 4. – Б. 102 – 103 .
3. Юнусова Ш. Ўқувчиларнинг мустақил ўқув фаолиятини шакллантириш // Халқ таълими. – Тошкент, 1997. – №5. – Б. 53 – 55.
4. Қулиева Ш.К., Қўйсинов О.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигига таъсир кўрсатувчи омиллар // Касб-ҳунар таълими. – Тошкент, 2007. – №2. – Б. 9 – 10.
5. Қўйсинов О.А. Бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимнинг педагогик-психологик аҳамияти // Таълим технологиялари. – Тошкент, 2007. - №1. - Б. 31 - 32.

РЕЗИЮМЕ

Талабаларнинг мустақил фаолиятини ташкил этиш ўрта махсус касб-ҳунар таълими ва олий таълим тизими амалиётида кўплаб ечимларга эга, бироқ бу соҳада илмий асосланган хулосалар жуда кам. Шунингдек, мустақил фаолиятни ташкил этиш методлари, шакллари, воситалари ҳамда вазибалари етарли даражада тадқиқ этилмаган.

Мақолада илмий асосланган усул, йўллар, ташкил этиш шакллари орқали талабалар мустақил фаолиятини ташкил этишнинг педагогик-психологик асослари ёритиб берилган.

РЕЗИЮМЕ

Организация самостоятельной деятельности учащихся имеет множество решений в практике среднего специального профессионального образования и системы высшего образования, но научно обоснованных выводов в этой области очень мало. Также недостаточно исследованы методы, формы, инструменты и задачи организации самостоятельной деятельности.

В статье освещаются педагогические и психологические основы организации самостоятельной деятельности студентов с помощью научно обоснованных методов, траекторий, форм организации.

SUMMARY

The organization of independent activity of students has many solutions in the practice of secondary specialized vocational education and the higher education system, but there are very few scientifically sound conclusions in this area. Also, the methods, forms, tools and tasks of organizing independent activities have not been sufficiently studied.

The article highlights the pedagogical and psychological foundations of organizing students' independent activities using scientifically based methods, trajectories, and forms of organization.